



Title Analysis of the *Alexandria Trilogy* by Ibrahim Abdolmajid Based on Claude Duchesne's Theory

Original Article

Received: 2025/03/14

Accepted: 2025/08/14

Narges Narouepour¹; Mohsen Seifi^{1*} ; Amir Hussein Rasoulnia¹

1. Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, University of Kashan, Kashan, Iran.

Extended Abstract

Statement of the Problem and Objective: In contemporary literary criticism, the title occupies a position far beyond a mere preliminary sign or a tool for identifying a work; it functions as a meaningful and independent element in the process of generating and receiving meaning. The title constitutes the reader's first point of contact with the text and prepares the reader's mind to enter the world of the work and understand its hidden layers. From this perspective, the title not only serves an introductory role but also acts as an interpretive layer or a complementary framework, shaping the reader's horizon of expectation and orienting the process of reading and textual interpretation. The significance of this function becomes particularly evident in historical and multilayered works, whose precise comprehension requires simultaneous attention to social, cultural, and historical contexts. In such texts, the title can function as a bridge between the author and the reader, providing a semantic framework that facilitates the analysis of complex concepts and historical developments. Therefore, neglecting the title in literary analysis amounts to overlooking one of the fundamental elements in the construction of textual meaning. Claude Duchesne, a prominent literary theorist, asserts that the title constitutes the reader's first encounter with the text and plays a decisive role in directing the reader's mind toward the central themes and key messages of the work. According to him, choosing a title is a deliberate act based on the author's analysis of the work's content and its anticipated reception by the audience, rather than a random or purely aesthetic decision. This perspective elevates the status of the title beyond a simple sign, transforming it into an active agent in meaning-making. In this regard, Ibrahim Abdolmajid's *Alexandria Trilogy* represents a notable example of works in which the title plays a central role in understanding the text. The trilogy, by narrating the history of the city of Alexandria within the context of social, political, and cultural transformations, possesses a multilayered structure that intertwines the lives of its characters with an analysis of societal conditions. Accordingly, the main objective of this study is to examine the role and function of the title in the *Alexandria Trilogy* and to analyze it as a tool for conveying social and cultural concepts within the framework of Claude Duchesne's theory. This study seeks to demonstrate how a deliberate choice of title can prepare the reader's mind for a deeper understanding of historical and social conditions and engage them actively in the process of reading and interpretation.

Methodology: This study employs a descriptive-analytical approach grounded in Claude Duchesne's theoretical principles. In this research, the title is examined both as a text-centered and a paratextual element, and its function is analyzed in relation to the narrative structure, social content, and historical context of the trilogy. Research data were collected through textual analysis of the *Alexandria Trilogy* and subsequently aligned with the key concepts of Duchesne's theory. The main focus of the analysis is to examine how the title, as a pre-textual element, shapes the reader's horizon of expectation and what role it plays in guiding the process of interpreting and receiving the work's social and cultural messages. This approach allows for a precise examination of the relationship between the title, the text, and the reader, thereby contributing to the clarification of the title's role in contemporary literary criticism.

Discussion and Analysis: Duchesne believes that every title contains a social and historical concept that can be conveyed to the reader through more detailed analysis. Thus, the titles of novels play a major role in the initial appeal of the reader and, at the same time, as part of a coded message, they can reveal many details of the social reality and ideological background of the work. Analysis of the *Alexandria Trilogy* indicates that the title "Alexandria" is not merely a geographic designation but carries extensive symbolic, social, and historical significance. In these novels, Alexandria represents not only a city but a symbol of cultural intersections, historical transformations, social conflicts, and identity changes in Egypt and the Arab world. Consequently, the title invites the reader from the outset to reflect on the past, present, and social destiny of this space. According to Duchesne's theory, the title can transmit the work's messages indirectly and gradually, preparing the reader to receive the text's semantic layers. In the *Alexandria Trilogy*, Abdolmajid utilizes this capacity to transform the city's history into a framework for analyzing contemporary issues. Topics such as social disintegration, limitations faced by youth, patriarchal structures, and identity crises are represented within the historical narrative, and the title serves as a prelude to accessing these concepts. In these works, the title serves a dual function: it attracts the reader's attention while simultaneously providing an analytical framework for understanding the text. From the outset, the reader is confronted with broad concepts that expand throughout the narrative, enabling a deeper comprehension of the trilogy's social and cultural messages. This demonstrates the author's awareness of the title's role and the alignment of his approach with modern literary criticism theories.

Findings: The findings indicate that the title in the *Alexandria Trilogy* functions beyond mere naming and acts as a meaning-making mechanism for conveying social, cultural, and historical concepts. By directing the reader's horizon of expectation, the title organizes the reading process and encourages the audience to actively participate in analyzing the text and re-examining its historical and social contexts. The alignment of this function with the components of Claude Duchesne's theory highlight the central and strategic position of the title in contemporary literary criticism. Thus, the title of the *Alexandria Trilogy*, in addition to representing the city's history, by emphasizing social and cultural layers, prompts the reader to engage in critical reflection on historical, identity, and cultural transformations within society and transforms the reading process into an analytical and meaning-centered act.

Keywords: Title, Contemporary literary criticism, Claude Duchesne, Ibrahim Abdolmajid, *Alexandria Trilogy*.

How to cite this article:

Narouepour, N., Seifi, M., & Rasoulnia, A. H. (2025-2026). Title Analysis of the *Alexandria Trilogy* by Ibrahim Abdolmajid Based on Claude Duchesne's Theory. *Arabic Literature Criticism*, 16(2), 1-14.

*Corresponding Author Email Address: seifi@kashanu.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.239152.1385



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

دراسة العنوان في رواية ثلاثية الإسكندرية لإبراهيم عبد المجيد وفقاً لنظرية كلود دوشي



المقالة الأصلية

تاريخ الاستلام: ١٤٤٦/٠٩/١٣

تاريخ القبول: ١٤٤٧/٠٢/٢٠

نرجس ناروئي بور؛ محسن سيفي^١؛ أمير حسين رسول نيا^٢

الملخص المبسوط

بيان المسئلة والهدف: في النقد الأدبي المعاصر، يتجاوز دور العنوان كونه مجرد علامة أساسية أو وسيلة لتحديد العمل، ليصبح عنصراً ذا دلالة مستقلة في عملية إنتاج المعنى واستقباله. فالعنوان هو أول ما يلمسه القارئ عند قراءة النص، ويهيئ ذهنه للدخول إلى عالم العمل وفهم طبقاته الخفية. من هذا المنطلق، لا يقتصر دور العنوان على كونه تمهيداً، بل يتعداه إلى كونه طبقة تفسيرية أو صيغة تكملية تُسهّم في تشكيل توقعات القارئ وتوجيه عملية قراءة النص وتفسيره. وتتجلى أهمية هذه الوظيفة بوضوح في الأعمال التاريخية والمتعددة الطبقات، تلك الأعمال التي يتطلب فهمها الدقيق مراعاة السياقات الاجتماعية والثقافية والتاريخية في آن واحد. في مثل هذه النصوص، يُمكن للعنوان أن يكون جسراً يربط بين المؤلف والقارئ، وأن يمهّد الطريق، من خلال بناء إطار دلالي، لتحليل المفاهيم المعقدة والتطورات التاريخية. لذا، فإن تجاهل العنوان في التحليل الأدبي يعني إغفال أحد العناصر الأساسية لتكوين المعنى في النص. يرى كلود دوش، أحد أبرز منظري النقد الأدبي، أن العنوان هو أول ما يراه القارئ عند قراءة النص، ويلعب دوراً حاسماً في توجيه ذهنه نحو استيعاب الموضوعات الرئيسة والرسائل الأساسية للعمل. ويرى أن اختيار العنوان فعل واعٍ مبني على تحليل المؤلف لمضمون العمل وكيفية استقبال الجمهور له، وليس قراراً عشوائياً أو جمالياً بحتاً. هذه النظرة ترفع من شأن العنوان إلى ما هو أبعد من مجرد رمز، ليصبح عنصراً فاعلاً في بناء المعنى. وفي هذا السياق، تُعد ثلاثية الإسكندرية لإبراهيم عبد المجيد مثالاً بارزاً على الأعمال التي يلعب فيها العنوان دوراً محورياً في فهم النص. فهذه الثلاثية، التي تروي تاريخ مدينة الإسكندرية في سياق التطورات الاجتماعية والسياسية والثقافية، تتميز ببنية متعددة الطبقات، وتجمع بين حياة الشخصيات وتحليل حالة المجتمع. يهدف هذا البحث إلى دراسة دور العنوان ووظيفته في ثلاثية الإسكندرية، وتحليله كأداة لنقل المفاهيم الاجتماعية والثقافية، في إطار نظرية كلود ديوسوسي. ويسعى البحث إلى توضيح كيف يُمكن للاختيار الواعي للعنوان أن يُهيئ ذهن القارئ لفهم أعمق للتاريخ وللظروف الاجتماعية، ويُحفزه على المشاركة الفعالة في عملية قراءة النص وتفسيره.

المنهجية: أُجري هذا البحث وفق المنهج الوصفي-التحليلي، استناداً إلى الأسس النظرية لكلود دوتشه. يتناول البحث العنوان كعنصر نصي، وفي الوقت نفسه عنصر ما وراء النص، ويحلل وظيفته في سياق البنية السردية والمضمون الاجتماعي والسياق التاريخي للعمل. جُمعت بيانات البحث من خلال تحليل نصي لثلاثية الإسكندرية. ثم جرى تكيفها مع المفاهيم الأساسية لنظرية كلود دوتشه. يركز التحليل بشكل أساسي على كيفية تأثير العنوان، كدرية، في تشكيل توقعات القارئ، ودوره في توجيه عملية تفسير واستقبال الرسائل الاجتماعية والثقافية للعمل. تتيح هذه الطريقة دراسة معمقة للعلاقة بين العنوان والنص والقارئ، وتساعد في توضيح مكانة العنوان في النقد الأدبي المعاصر.

المناقشة والتحليل: يعتقد دوتشه أن كل عنوان يحتوي على مفهوم اجتماعي وتاريخي يمكن نقله إلى القارئ من خلال تحليل أكثر تفصيلاً؛ لذلك، تلعب عناوين الروايات دوراً كبيراً في الجاذبية الأولية للقارئ، وفي الوقت نفسه، كجزء من رسالة مشفرة، يمكنها الكشف عن العديد من تفاصيل الواقع الاجتماعي والأيديولوجية الكامنة وراء العمل. يُظهر تحليل ثلاثية الإسكندرية أن عنوان «الإسكندرية» ليس اختياراً جغرافياً بحتاً، بل يحمل دلالات رمزية واجتماعية وتاريخية واسعة. ففي هذه الأعمال، لا تُمثل الإسكندرية مجرد مدينة، بل رمزاً لتلاقي الثقافات والتطورات التاريخية والصراعات الاجتماعية وتغيرات الهوية في مصر والعالم العربي. لذا، يدعو العنوان القارئ منذ البداية إلى التأمل في ماضي هذا المكان وحاضره ومصيره الاجتماعي. ووفقاً لنظرية دوش، يُمكن للعنوان أن ينقل رسائل العمل بشكل غير مباشر وتدرجي، وأن يُهيئ القارئ لاستقبال الطبقات الدلالية للنص. في ثلاثية الإسكندرية، يستغل عبد المجيد هذه الإمكانية ليحوّل تاريخ المدينة إلى سياق لتحليل قضايا معاصرة، تُعرض قضايا مثل غياب التماسك الاجتماعي، ومحدودية الشباب، والبنى الأبوية، وأزمات الهوية، ضمن سياق السرد التاريخي، ويلعب العنوان دوراً تمهيدياً للدخول في هذه المفاهيم. في هذه الأعمال، يؤدي العنوان وظيفة مزدوجة: فهو من جهة يجذب انتباه القارئ، ومن جهة أخرى يوفر إطاراً تحليلياً لفهم النص. منذ البداية، يواجه ذهن القارئ مفاهيم واسعة تتوسع عبر السرد وتؤدي إلى فهم أعمق للرسائل الاجتماعية والثقافية للعمل. وهذا يدل على وعي المؤلف بدور العنوان وتوافق منهجه مع النظريات الحديثة للنقد الأدبي.

الإنجازات: تُظهر نتائج البحث أن العنوان في ثلاثية الإسكندرية وظيفته تتجاوز مجرد التسمية، فهو بمثابة آلية لصنع المعنى في نقل المفاهيم الاجتماعية والثقافية والتاريخية. من خلال توجيه أفق توقعات القارئ، يُنظّم هذا العنوان عملية القراءة، ويدعو الجمهور إلى المشاركة الفعالة في تحليل النص وإعادة قراءة السياقات التاريخية والاجتماعية للعمل. ويُبرز انسجام هذه الوظيفة مع عناصر نظرية كلود دوشين المكانية المركزية والاستراتيجية للعنوان في النقد الأدبي المعاصر. وخلصاً، يُمكن الاستنتاج أن عنوان ثلاثية الإسكندرية، بالإضافة إلى تمثيله لتاريخ المدينة، يُسلط الضوء على الطبقات الاجتماعية والثقافية، ويضطر الجمهور على التفكير النقدي في التحولات التاريخية والهوية والثقافية للمجتمع، ويُحوّل عملية القراءة إلى فعل تحليلي وهادف. أخيراً، يعكس اختيار عنوان ثلاثية الإسكندرية منظور الكاتب الاجتماعي والتاريخي ويبدو أن وظيفة العنوان في هذه القصص تحمل رسالة واضحة، فالإسكندرية لم تعد تلك المدينة المتألفة أو المزدهرة والعالمية، بل أصبحت مدينة أُسكتت أصواتها بفعل أنظمة الحكم في القرن العشرين، وتعاين من الفوضى. في ظل هذه الظروف، يرى الكاتب أن السبيل الوحيد للخروج هو التحول والثورة، وقد قدمها كخيار وحيد لإنقاذ المجتمع وشعبه.

الكلمات المفتاحية: العنوان، النقد الأدبي المعاصر، كلود دوشيه، إبراهيم عبد المجيد، ثلاثية الإسكندرية

الاستناد إلى هذا المقال:

ناروئي بور، نرجس، سيفي، محسن و رسول نيا، أمير حسين (١٤٤٧ق).
دراسة العنوان في رواية ثلاثية الإسكندرية لإبراهيم عبد المجيد وفقاً لنظرية كلود دوشي. دراسات في نقد الأدب العربي، ١٦-١، ١٤٤٦.

*Corresponding Author Email Address: seifi@kashanu.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.239152.1385



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.



مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۳

نرگس ناروئی پور^۱؛ محسن سیفی^۲؛ امیرحسین رسول‌نیا^۳

عنوان شناسی رمان سه‌گانه اسکندریه، اثر ابراهیم عبدالمجید، بر اساس نظریه کلود دوشه

چکیده مبسوط

بیان مسئله و هدف: در نقد ادبی معاصر، عنوان جایگاهی فراتر از نشانه‌ای ابتدایی یا ابزار شناسایی اثر دارد و به‌مثابه عنصری معنادار و مستقل در فرایند تولید و دریافت معنا عمل می‌کند. عنوان نخستین نقطه تماس خواننده با متن است و ذهن مخاطب را برای ورود به جهان اثر و درک لایه‌های پنهان آن آماده می‌سازد. از این منظر، عنوان نه تنها نقش معرفی کننده دارد، بلکه به‌عنوان لایه‌ای تفسیری یا قالبی مکمل در شکل‌دهی به افق انتظار خواننده و جهت‌دهی به فرایند خوانش و تفسیر متن ایفای نقش می‌کند. اهمیت این کارکرد به‌ویژه در آثار تاریخی و چندلایه آشکارتر می‌شود؛ آثاری که فهم دقیق آن‌ها مستلزم توجه هم‌زمان به بسترهای اجتماعی، فرهنگی و تاریخی است. در چنین متونی، عنوان همچون پلی میان نویسنده و خواننده عمل می‌کند و با ایجاد چارچوبی معنایی، مسیر تحلیل مفاهیم پیچیده و تحولات تاریخی را هموار می‌سازد. از این رو، نادیده گرفتن عنوان در تحلیل ادبی به معنای غفلت از یکی از عناصر بنیادین شکل‌گیری معنا در متن است. کلود دوشه، از نظریه‌پردازان برجسته نقد ادبی، بر این باور است که عنوان نخستین مواجهه خواننده با متن است و نقشی تعیین‌کننده در هدایت ذهن او برای دریافت موضوعات اصلی و پیام‌های کلیدی اثر دارد. به زعم او، انتخاب عنوان کنشی آگاهانه و مبتنی بر تحلیل نویسنده از محتوای اثر و چگونگی دریافت آن توسط مخاطب است، نه تصمیمی تصادفی یا صرفاً زیبایی‌شناسانه. این دیدگاه جایگاه عنوان را از سطح نشانه‌ای ساده فراتر برده و آن را به عنصری فعال در تولید معنا تبدیل می‌کند. در همین راستا، سه‌گانه‌های اسکندریه اثر ابراهیم عبدالمجید نمونه‌ای برجسته از آثاری است که عنوان در آن‌ها نقشی محوری در فهم متن ایفا می‌کند. این سه‌گانه، با روایت تاریخ شهر اسکندریه در بستر تحولات اجتماعی و سیاسی و فرهنگی، ساختاری چندلایه دارد و زندگی شخصیت‌ها را با تحلیل وضعیت جامعه در هم می‌آمیزد. هدف اصلی از این پژوهش بررسی نقش و کارکرد عنوان در سه‌گانه‌های اسکندریه و تحلیل آن به‌عنوان ابزاری برای انتقال مفاهیم اجتماعی و فرهنگی در چارچوب نظریه کلود دوشه است. این پژوهش می‌کوشد نشان دهد که چگونه انتخاب آگاهانه عنوان می‌تواند ذهن خواننده را برای درک عمیق‌تر تاریخ و شرایط اجتماعی آماده سازد و او را به مشارکتی فعال در فرایند خوانش و تفسیر متن سوق دهد.

روش‌شناسی: پژوهش با رویکردی توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر مبانی نظری کلود دوشه انجام شده است. در این پژوهش، عنوان به‌منزله عنصری متن محور و درعین حال فرامتنی بررسی می‌شود و کارکرد آن در ارتباط با ساختار روایی، محتوای اجتماعی و بستر تاریخی اثر تحلیل می‌شود. داده‌های پژوهش از طریق تحلیل متنی سه‌گانه‌های اسکندریه گردآوری شده و سپس با مفاهیم کلیدی نظریه دوشه تطبیق داده شده‌اند. تمرکز اصلی تحلیل بر این مسئله است که عنوان چگونه، به‌منزله پیش‌متن، افق انتظار خواننده را شکل می‌دهد و چه نقشی در هدایت فرایند تفسیر و دریافت پیام‌های اجتماعی و فرهنگی اثر دارد. این روش امکان بررسی دقیق رابطه میان عنوان، متن و خواننده را فراهم می‌سازد و به تبیین جایگاه عنوان در نقد ادبی معاصر کمک می‌کند.

بحث و تحلیل: دوشه معتقد است هر عنوان مفهومی اجتماعی و تاریخی را در بر دارد که از طریق تحلیل دقیق‌تر به خواننده منتقل می‌شود؛ بنابراین، عنوان رمان‌ها نقش بزرگی در جزئیات اولیه برای خواننده ایفا می‌کنند و درعین حال، به‌عنوان بخشی از یک پیام رمزگذاری شده، جزئیات زیادی از واقعیت اجتماعی و ایدئولوژی پشت اثر را نمایان می‌سازند. تحلیل سه‌گانه‌های اسکندریه نشان می‌دهد که عنوان «اسکندریه» انتخابی صرفاً جغرافیایی نیست، بلکه واجد بار نمادین و اجتماعی و تاریخی گسترده‌ای است. اسکندریه در این آثار، نه فقط یک شهر، بلکه نمادی از تلاقی فرهنگ‌ها، تحولات تاریخی، کشمکش‌های اجتماعی و تغییرات هویتی در مصر و جهان عرب به شمار می‌آید. از این رو، عنوان از همان آغاز ذهن خواننده را به تأمل درباره گذشته و حال و سرنوشت اجتماعی این فضا فرا می‌خواند. بر اساس نظریه دوشه، عنوان می‌تواند پیام‌های اثر را غیرمستقیم و تدریجی منتقل کند و خواننده را برای دریافت لایه‌های معنایی متن آماده سازد. در سه‌گانه‌های اسکندریه، عبدالمجید با بهره‌گیری از این ظرفیت تاریخ شهر را به بستری برای تحلیل مسائل معاصر تبدیل می‌کند. موضوعاتی چون نبود انسجام اجتماعی، محدودیت‌های پیش‌روی جوانان، ساختارهای مردسالارانه و بحران‌های هویتی در بستر روایت تاریخی بازنمایی می‌شوند و عنوان نقش پیش‌درآمدی برای ورود به این مفاهیم ایفا می‌کند. در این آثار، عنوان عملکردی دوگانه دارد: از یک سو، توجه خواننده را جلب می‌کند و از سوی دیگر، چارچوبی تحلیلی برای فهم متن فراهم می‌آورد. ذهن مخاطب از همان ابتدا با مفاهیمی گسترده مواجه می‌شود که در طول روایت گسترش می‌یابند و به درک عمیق‌تر پیام‌های اجتماعی و فرهنگی اثر می‌انجامند. این امر نشان‌دهنده آگاهی نویسنده از نقش عنوان و همخوانی رویکرد او با نظریه‌های نوین نقد ادبی است.

دستاوردها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که عنوان در سه‌گانه‌های اسکندریه کارکردی فراتر از نقش نام‌گذاری دارد و به‌مثابه سازوکاری معناساز در انتقال مفاهیم اجتماعی و فرهنگی و تاریخی عمل می‌کند. عنوان، با جهت‌دهی به افق انتظار خواننده، فرایند خوانش را سامان می‌دهد و مخاطب را به مشارکتی فعال در تحلیل متن و بازخوانی بسترهای تاریخی و اجتماعی اثر فرا می‌خواند. همخوانی این کارکرد با مولفه‌های نظریه کلود دوشه جایگاه محوری و راهبردی عنوان را در نقد ادبی معاصر برجسته می‌سازد. درنهایت، می‌شود نتیجه گرفت که عنوان سه‌گانه‌های اسکندریه، افزون‌بر بازنمایی تاریخ شهر، با برجسته‌سازی لایه‌های اجتماعی و فرهنگی، مخاطب را به تأملی انتقادی درباره دگرگونی‌های تاریخی، هویتی و فرهنگی جامعه وامی‌دارد و فرایند خوانش را به کنشی تحلیلی و معنامحور بدل می‌سازد.

واژگان کلیدی: عنوان، نقد معاصر عربی، کلود دوشه، ابراهیم عبدالمجید، سه‌گانه اسکندریه.

۱. گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

استاد به این مقاله:

ناروئی پور، نرگس، سیفی، محسن و رسول‌نیا، امیرحسین (۱۴۰۴ ش).

عنوان‌شناسی رمان سه‌گانه اسکندریه، اثر ابراهیم عبدالمجید، بر اساس نظریه کلود دوشه. پژوهشنامه نقد ادب عربی، ۱۶(۲)، ۱-۱۴.

*Corresponding Author Email Address: seifi@kashanu.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.239152.1385



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

مقدمه

شناخت جایگاه عنوان در نظام متنی آثار ادبی از مباحث بنیادین در حوزه مطالعات متن‌پژوهی به شمار می‌رود. عنوان نخستین نشانه ارتباطی میان نویسنده و مخاطب است که مسیر خوانش و برداشت از اثر را از همان آغاز شکل می‌دهد. بیشتر پژوهشگران به روابط نزدیک بین ادبیات و جامعه توجه کرده‌اند و معتقدند که متن‌های ادبی، از جمله رمان، می‌تواند به‌عنوان آینه‌ای از جامعه عمل کند، آنان مطالعات خود را بر مبنای نگاه اجتماعی به متون ادبی انجام داده‌اند. اگرچه پژوهشگران بزرگی چون جورج لوکاچ^۱ و لوسین گلدمن^۲ قبلاً در زمینه جامعه‌شناسی ادبیات تحقیق کرده‌اند، این کلود دو شه^۳ بود که نخستین بار در سال ۱۹۷۰ ایده «نقد تاریخی-اجتماعی» را مطرح کرد. باید توجه داشت که، برخلاف جامعه‌شناسی ادبیات، نقد تاریخی-اجتماعی بر متن تمرکز دارد؛ به این معنی که پژوهشگر باید اجتماع یا همان جامعه‌ای را که در رمان گنجانده شده است کشف و شنا سایی کند. از دیدگاه دو شه، می‌توان به بررسی جنبه‌های مختلف اجتماعی متون ادبی پرداخت، که یکی از مهم‌ترین این جنبه‌ها «عنوان‌شناسی» است (Ebrahimi, 2022 : 132). به عبارت دیگر، متخصصان نام اثر را «متنی جزئی» یا «متنی موازی» با متن اصلی دانسته‌اند و اگر بپذیریم که هر خوانش پویایی از عنوان اثر آغاز می‌شود، چه‌بسا از این رهگذر بتوان زمینه‌های دیگرگونه خواندن آثار ادبی را مهیا کرد و به تحولات فکری رمان‌نویس پی برد (قاسم‌زاده و کریمی افشار، ۱۳۹۳: ش: ۹۹)؛ درواقع عنوان، به‌مثابه دریچه‌ای بین متن و مخاطب، مجموعه‌ای از نشانه‌های زبانی است که در آغاز متن قرار می‌گیرد و بر محتوای آن دلالت می‌کند. عنوان برای کتاب همچون اسم برای شیء ضروری است، که با آن می‌توان اثر را شناخت و بین آثار متفاوت تمایز قائل شد. از آنجاکه عنوان کارکردهای متفاوتی دارد و نشانی از هویت متن است، دو شه در یکی از مقالاتش روش تحلیل عنوان رمان را این‌گونه بیان می‌کند: عنوان جایی است که دو نوع رمزگشایی اجتماعی و ادبی با هم ترکیب می‌شوند (Duchet, 1973 : 56).

رمان سه‌گانه‌های اسکندریه اثر ابراهیم عبدالمجید نویسنده مشهور مصری است. این رمان با آنچه درباره سه‌گانه‌ها شناخته شده است تفاوت بسیار دارد؛ زیرا در اینجا هیچ قهرمانی وجود ندارد که سفرش را ادامه دهد، بلکه شهر اسکندریه خود نقش اصلی را ایفا می‌کند و سه نقطه مهم از تاریخش را برای مخاطب بازگو می‌نماید. اولین سه‌گانه رمان لا اُحد ینام فی الإسکندریه است که وضعیت شهر بین‌المللی اسکندریه و ساکنانش در طول جنگ جهانی دوم را برای مخاطب بازگو می‌کند. دومین سه‌گانه رمان طیور العنبر است که در آن شهر اسکندریه پس از جنگ کانال سوئز و مهاجرت خارجی‌ها از آن و تغییرات فرهنگی آن ترسیم می‌شود. در سومین سه‌گانه، الإسکندریه فی الغیمة، به تفکرات افراطی و افول روح مصری و تغییر آداب و فرهنگ مصری در دوره ریاست جمهوری سادات اشاره می‌شود.

با توجه به اینکه بررسی عنوان رمان‌ها بر مبنای نظریه کلود دو شه سبب تحلیل دقیق‌تر متن و درک لایه‌های پنهان ادبی و تاریخی-اجتماعی متن می‌شود، دو جنبه تاریخی و اجتماعی و همچنین جنبه ادبی متن مورد بررسی قرار می‌گیرد تا به پرسش‌های ذیل پاسخ داده شود:

۱. چگونه انتخاب عناوین در سه‌گانه‌های اسکندریه به شکل‌گیری معنا و پیام اثر کمک می‌کند؟
۲. چه رابطه‌ای میان عنوان سه‌گانه‌های اسکندریه و شرایط تاریخی-اجتماعی زمان نویسنده وجود دارد؟

پیشینه پژوهش

با توجه به بررسی‌های انجام‌شده در حوزه‌ی عنوان‌شناسی و نظریه‌های گوناگون آن، تاکنون پژوهشی درباره‌ی عنوان‌شناسی رمان‌های سه‌گانه‌ی اسکندریه با استفاده از نظریه‌ی کلود دوشه صورت‌نپذیرفته است. برخی از پژوهش‌ها به تحلیل ابعاد تاریخی، اجتماعی و فرهنگی این رمان‌ها پرداخته‌اند: از آن جمله الخواجه (۲۰۱۶م)، در مقاله «المدينة وتحولات الحرب: قراءة في رواية إبراهيم عبد المجيد لا أحد ينام في الإسكندرية»، به بررسی تحولات جنگ در اسکندریه و ساکنان آنان پرداخته است. او در این راستا از دو محور روایت تاریخی واقعی و روایت متخیل بهره‌گرفته است، که محور اول به رویداد جنگ جهانی دوم و تأثیر آن در شهر اسکندریه و محور دوم به داستان‌های مجدالدین و زهره اشاره دارد. همچنین، غنیم (۲۰۱۶م) در مقاله «المكان في رواية لا أحد ينام في الإسكندرية لإبراهيم عبد المجيد»، با روش توصیفی تحلیلی به بررسی عنصر مکان به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی روایت با هدف آشکار کردن ابعاد مکان از نظر تاریخ، جغرافیا، فرهنگ، آداب‌ورسوم و سنت‌ها پرداخته است. در این رمان، روایتگر فقط از اسکندریه و روستا و شهر سخن نمی‌گوید بلکه به‌صورت رمزگونه به همه‌ی اقالیم مصر اشاره می‌کند. ناجی مصطفی (۲۰۲۱م) نیز، در رساله‌ی دکتری خود با عنوان الثنائيات المتقابلة في ثلاثية الإسكندرية لإبراهيم عبد المجيد، به بررسی دوگانه‌های متناقض از جمله دوگانه‌های شخصیتی، دوگانه‌های رویدادها و دوگانه‌های مکان در رمان سه‌گانه‌ی لا أحد ينام في الإسكندرية، طیور العنبر و الإسكندرية في الغيمة پرداخته است.

از پژوهش‌های مرتبط با عنوان‌شناسی می‌توان به پژوهش ابراهیمی و همکاران (2021) با عنوان «عنوان‌شناسی رمان بر اساس نظریه‌ی کلود دوشه؛ مورد مطالعه: رمان دیدار به قیامت» اشاره کرد، که در آن پژوهشگر به تحلیل عنوان این رمان با تکیه بر نظریه‌ی دوشه پرداخته است.

با توجه به خلأ پژوهشی در این زمینه، این پژوهش قصد دارد، با استفاده از نظریه‌ی کلود دوشه، به تحلیل عنوان‌های رمان‌های سه‌گانه‌ی اسکندریه بپردازد و ارتباط آن‌ها با پیام‌های اجتماعی و تاریخی نویسنده را بررسی کند. نظریه‌ی دوشه، که به تحلیل لایه‌های پنهان و ارتباط میان انتخاب عنوان و زمینه‌های تاریخی و اجتماعی و فرهنگی اثر می‌پردازد، در پژوهش‌های موجود کمتر مورد توجه قرار گرفته است. بیشتر پژوهش‌ها به تحلیل محتوا و ابعاد اجتماعی - تاریخی رمان‌ها پرداخته‌اند و کمتر به تأثیرگذاری انتخاب عنوان در معنا و تأثیرگذاری آن در مخاطب پرداخته شده است. این در حالی است که تحلیل عنوان‌ها می‌تواند به درک عمیق‌تری از رسالت و پیامی که نویسنده قصد انتقال آن را داشته است منجر شود.

روش پژوهش

این جستار بر مبنای روش توصیفی - تحلیلی است و در این راستا به تحلیل رمان سه‌گانه‌ی اسکندریه بر اساس نظریه‌ی عنوان‌شناسی کلود دوشه با ذکر نمونه‌هایی از متن رمان مذکور می‌پردازد.

چارچوب نظری پژوهش

نگاهی کوتاه بر عنوان‌شناسی (تیترولوژی)^۴

موضوع عناوین رمان‌ها در دوره‌ی معاصر توجه بسیاری از پژوهشگران و منتقدان را به خود جلب کرده است. نخستین بار نقد غربی در زمینه‌ی ادبی و رمان‌نویسی این موضوع را مطرح کرد و به آن پرداخت. جایی که مورد توجه بسیاری از منتقدان از جمله

رولان بارت^۵، فانتانی^۶، ژاک دریدا^۷، جان ریکاردو^۸، کلود دوشه، لئو هوک^۹، مولتیانی^{۱۰}، شارل گریفر^{۱۱} و ژرار ژنت^{۱۲} و دیگران قرار گرفت. این موضوع همچنین به‌عنوان موضوعی ایدئولوژیک در بسیاری از زمینه‌ها و تخصص‌های علمی از جمله زبان‌شناسی، نشانه‌شناسی، روایت، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، نظریه ادبی و نقد ادبی مورد توجه قرار گرفته است (سحنین، ۲۰۲۱م: ۸۵). از پیشگامان پژوهش علمی درباره عنوان می‌توان به کلود دوشه در زمینه نقد جامعه‌شناسی و لئو هوک در زمینه نشانه‌شناسی اشاره کرد (حلیمی، ۲۰۲۳م: ۲۴۹).

عنوان در رمان عربی نیز در کل بیانگر گفتاری است که به‌علت جذابیتی که برای خواننده ایجاد می‌کند بیان زیبا شناختی دارد، که در آن وسواس فکری، تفکر و تأمل و مسئله متن، که پی بردن به معانی پنهان است، را ایجاد می‌کند. در کل، عناوین را می‌شود به چهار نوع تقسیم کرد:

۱. تحت‌اللفظی، که به موضوع اصلی اشاره دارد؛ مانند رمان روابط خطرناک، اثر دلاکو.
 ۲. کنایه‌ای، که به یک شخصیت ثانویه در رمان اشاره دارد؛ مانند رمان بابا گوریو، اثر بالزاک.
 ۳. استعاری، که محتوای متن را توصیفی نمادین می‌کند؛ مانند رمان سفر به انتهای شب، اثر سلین.
 ۴. معنای متضاد، که به طعنه و کنایه معنای مخالف و متضاد از محتوای رمان را ارائه می‌دهد؛ مانند رمان لذت و شور زندگی، اثر زولا که قهرمان داستان درگیر مرگ است (Ebrahimi, 2022 : 134).
- از آنجاکه این پژوهش به بررسی عنوان رمان سه‌گانه‌های اسکندریه از منظر نظریه کلود دوشه می‌پردازد، از ذکر دیگر نظریات عنوان‌شناسی صرف‌نظر و به مؤلفه‌های این نظریه پرداخته می‌شود.

عنوان‌شناسی از نگاه دوشه

کلود دوشه از نظریه‌پردازان برجسته در حوزه مطالعات ادبی و روایت‌شناسی است که نظریه‌ای درباره عنوان‌شناسی و نقش آن در فهم رمان ارائه کرده است. عنوان را یک "نشانه" در نظام نشانه‌شناسی ادبی در نظر می‌گیرد که از طریق رمزگان‌های زبانی، فرهنگی و بینامتنیت به معانی گوناگون دلالت دارد. از نظر دوشه، تیترا یا عنوان، به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین عناصر متن یا اثر ادبی، نقشی حیاتی در جذب مخاطب ایفا می‌کند. همان‌گونه که هر برند تجاری از طریق ارائه هویتی خاص و جذاب تلاش می‌کند تا مشتری را جذب کند، عنوان نیز از همین الگو پیروی می‌کند و توجه مخاطب را به خود جلب می‌نماید. در میان حجم وسیعی از اطلاعات و محتواهایی که در دسترس مخاطبان قرار دارد، عنوان جذاب عاملی تعیین‌کننده است که می‌تواند مخاطب را قانع کند که این اثر را از میان هزاران انتخاب دیگر برگزیند (Duchet, 1971 : 6-8). این اهمیت به حدی است که نویسندگان و خالقان آثار گاه به همان اندازه‌ای که برای خلق محتوای اثرشان زمان صرف کرده‌اند برای انتخاب عنوان مناسب نیز وقت و انرژی می‌گذارند. کلود دوشه، نظریه‌پرداز برجسته، عنوان را به‌منزله یکی از عناصر بنیادین متن در دو بعد مختلف ادبیات و اجتماع مورد بررسی قرار می‌دهد. از منظر دوشه، عنوان نه تنها از حیث تخیل و ابعاد زیبایی‌شناختی اثر ارزشمند است، بلکه در پیوندی تنگاتنگ با جنبه‌های اجتماعی متن قرار دارد و عنوان مناسب نه فقط در پایان متن بازتاب می‌یابد، بلکه به‌عنوان عنصری پویا چرایی اثر، آغاز روایت و مسیر آن را روشن می‌سازد. درواقع، عنوان نقش دروازه‌ای را ایفا می‌کند که خواننده از طریق آن به جهان متن وارد می‌شود (Duchet, 1973 : 56).

تحلیل معناشناختی - ساختاری عنوان رمان‌های سه‌گانه اسکندریه

هنگامی که خواننده عنوان هر اثر را می‌بیند، ناخودآگاه به تجسم رویدادی در درون رمان می‌پردازد و از این طریق جذب اثر می‌شود. مفهومی که از عنوان استنباط می‌شود دقیقاً همان چیزی است که او را جذب می‌کند. عناوین فصول و زیرعنوان‌ها نیز در تسهیل درک این مفاهیم نقش مهمی دارند. بالین حال، گاهی ممکن است عنوان خواننده را فریب دهد اما جلد کتاب، به‌عنوان مکمل، به فهم بهتر اثر کمک می‌کند (Ebrahimi, 2021 : 139).

عنوان رمان لا أحد ینام فی الإسکندریة اثر ابراهیم عبدالمجید، به‌طور خاص، به شب‌های پرهیاهوی اسکندریه در زمان جنگ جهانی دوم اشاره دارد. در اینجا، «لا أحد ینام» به‌نوعی نماد اضطراب، مردمان اسکندریه در جنگ جهانی دوم و حوادثی که در بستر شهر اسکندریه به وقوع می‌پیوندد اشاره دارد.

داستان لا أحد ینام فی الإسکندریة، با اشاره به وقایع جنگ جهانی دوم، دقیق و هنرمندانه تلاش می‌کند تا وضعیت اجتماعی و سیاسی شهر اسکندریه را در آن دوره بحرانی برای مخاطب بازگو کند. نویسنده، با به تصویر کشیدن صحنه‌ها و حتی جزئیات کوچک، فضای اختناق‌آمیز و ناامنی حاکم بر این شهر را به‌روشنی نشان می‌دهد:

و سألته الست مریم:

- إیه الأخبار یا مقدس؟

- أخبار وحشة. الحرب قامت والدنیا ولعت.

- الحرب قامت أمس فقط یا مقدس:

- صار لنا شهویر فی رعب. والإنجلیز السکرانین طفشوا الزبائن، والله فکرت أبيع المحل لواحد مغربی أو یونانی. لماذا نذهب بعيداً. أمس باللیل العیال الصیاع مسکوا ثلاثة إنجلیز سکرین ضربوهم و سرقوا فلو سهم، جاءت أورطة بولیس من کوم الدکه، سحبو الناس علی المدیریة و ضربوهم علی قفاهم لما عموهم - و ضحک- أنا کنت هناك. رحت المدیریة لأنهم قبضوا علی عامل عندی. غاطنی عسکری هندي واقف یقول للمخبرین المصریین و هم یضربون الناس آجین آجین یعنی کمان. تصویری هندي. کنت عایزة أقول له إن غاندي نفسه داخ من الجوع علشان اللي زیه بیقی بني آدم مش عمیل إنجلیزی (عبدالمجید، ۱۹۹۶م: ۶۰).

در دومین سه‌گانه یعنی طیور العنبر، ابراهیم عبدالمجید اگرچه در عنوان آشکارا به نام اسکندریه اشاره نمی‌کند، اما از طریق پیوند موضوعی این اثر با کلیت سه‌گانه مخاطب را به فضای اجتماعی و تاریخی این شهر در دوره‌ای دیگر ارجاع می‌دهد. وی، در داستان طیور العنبر، با بهره‌گیری از زبان شخصیت‌ها، به داستانی اسطوره‌ای و تاریخی متناسب با عنوان اثر اشاره می‌کند که لایه‌ای نمادین و عمیق به روایت می‌بخشد. طیور العنبر به پرندۀ اسطوره‌ای اشاره دارد که گفته می‌شود در اعماق اقیانوس هند زندگی می‌کند و با وجود ماهیت دست‌نیافتنی‌اش، عطری خوش‌بو و ماده‌ای ارزشمند به نام عنبر تولید می‌کند. پرندۀ اسطوره‌ای عنبر، با زیبایی و ارزش نمادینش، می‌تواند به خارجیانی اشاره داشته باشد که پس از بحران سوئز، با وجود تعلق عمیقشان به اسکندریه، به‌ناچار این شهر را ترک کردند و همچون این پرندۀ خاطرات و ارزش‌های بی‌مانندی از خود بر جای گذاشتند. از سوی دیگر، حضور این اسطوره در روایت به‌زیبایی با مضمون فقدان و دوری گره می‌خورد؛ همان‌گونه که پرندۀ اسطوره‌ای در اعماق اقیانوس‌ها پنهان است و دسترسی به آن دشوار است. شخصیت‌های داستان نیز، در کشاکش مهاجرت و

جدایی از وطن، با نوعی حس گم‌گشتگی و دوری از ریشه‌های خود مواجه می‌شوند. فی جدودي مجانين من نوع خاص. أحدهم كان مجنون العنبر. أمضى حياته كلها بين عُمان و زنجبار يتاجر في العنبر، كان لديه أحسن فريق من الغواصين يأتون له بالعنبر من أعماق المحيط الهندي. سمع يوماً أن هناك عنبراً قيماً يقوم بإفرازه طائر خرافي في جزائر المالديف فذهب إلى جزر المالديف و بنى بيتاً هناك و بحث عن الطائر الخرافي لكنه لم يصل إلى شيء حتى جاء صباح رأي فيه دويماً في الفضاء و صوت ضربات جبارة كأنها طبول من فوق الجبال، فتطلع من شرفة البيت فرأها، الرياح الأربع، قادمة إلى البيت، كان قصرأ في الحقيقة عالياً قوياً، و اقتلعت الريح القصر و مشت به أمامها في الفضاء (عبدالمجید، ۲۰۰۰م: ۲۳۹).

سومین جلد از سه‌گانه اسکندریه، الإسكندرية في الغيمة، با انتخاب عنوانی الهام‌گرفته از قصیده ابر شلوارپوش ولادیمیر مایاکوفسکی، شاعر برجسته روسی، مفهومی عمیق و چندلایه را در خود جای داده است. نویسنده، با تصریح نام اسکندریه در عنوان، توجه مخاطب را به رویدادهای تاریخی این شهر در دهه ۱۹۷۰، هم‌زمان با دوران ریاست‌جمهوری سادات، جلب می‌کند. عبدالمجید، به‌رغم درد و رنج‌هایی که شخصیت‌های داستان با آن مواجه می‌شوند، خوش‌بینانه به آینده می‌نگرد و امیدوار است که ابرهای تیره از آسمان اسکندریه پاک شوند و این شهر دوباره نماد هم‌زیستی، تنوع و پویایی فرهنگی شود. قال عیسی:

- كيف حقاً يكون مایاکوفسكي رسولاً؟ و هو في نظر الرقابة شخص عابر. لذلك أعطاهما العنوان الجديد. هو حقاً سحابة لكن في سوال. في شكل إنسان. سيمضي كما تمضي الغيوم، لكن القصيدة و الشعر خلدها مثل الرسل.
- بدا نادر شارداً لحظات ثم قال بصوت خفيض كأنه يكلم نفسه:
- سماء موسكو مبلدة بالغيوم. سماء الإسكندرية مشرقة معظم العام. الإسكندرية في الغيمة الان (عبدالمجید، ۲۰۱۳م: ۴۲۱-۴۲۲).

عنوان «الإسكندرية في الغيمة» نمادی از بحران‌های اجتماعی و فرهنگی و درعین حال امید به تغییر و احیای شکوه تاریخی اسکندریه است. عبدالمجید، با استفاده از الهام‌های ادبی و ارجاعات تاریخی، به مخاطب این پیام را منتقل می‌کند که هرچند شهر زیر ابرهای سنگین گرفتار شده است، امید به طلوع دوباره و شکوفایی فرهنگی و اجتماعی آن همچنان زنده است. این رمان فراخوانی است برای بازگشت به ریشه‌های هویتی و مقابله با نیروهایی که مانع پیشرفت و تنوع فرهنگی این شهر شده‌اند (عبدالمجید، ۲۰۱۴م: ۲۴۲).

تحلیل تاریخی - اجتماعی رمان‌های سه‌گانه اسکندریه

بحث دیگر در بررسی عنوان رمان‌ها از نظر کلود دوشه بررسی کارکرد عنوان است. او این موضوع را در سه مبحث گیرنده‌فرستنده‌محور (نویسنده)، گیرنده‌محور (مخاطب) و پیام (متن رمان) بررسی کرده است. دوشه معتقد است هر عنوان مفهومی اجتماعی و تاریخی را در بر دارد که از طریق تحلیل دقیق‌تر به خواننده منتقل می‌شود؛ بنابراین، عنوان رمان‌ها نقش مهمی در جذابیت اولیه برای خواننده ایفا می‌کنند و درعین حال، به‌عنوان بخشی از پیام رمزگذاری‌شده، جزئیات زیادی از واقعیت اجتماعی و ایدئولوژی پشت اثر را نمایان می‌سازند (Duchet, 1973: 64).

در بررسی کارکرد پیام در عنوان رمان‌های سه‌گانه اسکندریه، ابراهیم عبدالمجید در رمان لا‌أحدینام فی الإسكندرية، با

نگاهی چندلایه و انتقادی، از شخصیت‌های داستانی خود به‌عنوان ابزاری برای انتقال پیام‌های اجتماعی، سیاسی و اخلاقی بهره می‌گیرد. شهردار، یکی از شخصیت‌های داستان، نماد دولتمردانی است که به‌جای تلاش برای پایان دادن به نزاع‌ها و ایجاد صلح، بیشتر درگیر کینه‌توزی‌ها و انتقام‌جویی‌های شخصی‌اند. عنوان «لا أحد ينال في الإسكندرية» هم استعاره‌ای از بحران‌های اجتماعی، سیاسی و جنگی است که آرامش را از شهر و ساکنانش گرفته و هشدار می‌دهد برای مخاطب معاصر، که اگر اختلافات و جنگ‌ها پایان نیابد هیچ‌کس طعم آسایش و امنیت را نخواهد چشید. الثأر بین العائلین انتهي منذ عشر سنوات، حين لم يبق في القرية من الخلايلة غير مجدالدين، و من الطوالة غير خلف، مجدالدين حامل القرآن الذي أعفي لذلك من الجهادية، و خلف صديقه منذ الطفولة. لقد جعلت هذه الصداقة بينهما، كلا منهما يتحایل على ألا يقابل الآخر في معركة. قتل إخوة مجدالدين الخمسة، و مات أبوه محسوراً عليهم، و بقى هو و أخوه «البهي» الشارد دائماً في الأفق، و بقى أولاد عمه، أزواج أخواته الآن. قتل إخوة خلف الخمسة أيضاً، و مات أبوه محسوراً عليهم بدوره، و القرية كلها عرفت قصة العهد الذي أخذه كل من مجدالدين و خلف على نفسيهما. لقد قررا منذ أكثر من عشر سنوات إيقاف نهر و الدم. و سأل مجدالدين صديقه:

- و الان يا خلف لم يبق غيري ليموت و لن أترك نفسي أقاتلك.

- ليس لي شيء عندك يا مجدالدين.

- إذن ستسعي وراء البهي، وإذا كان ذلك فاقتلني يا خلف.

- لن أسعى وراء أحد يا مجدالدين، العار لحقنا جميعاً، القاتل و المقتول. انتهت القصة من زمان إذن، و البهي الذي صار يعيش في الإسكندرية، لم يعد للظهور بالقرية أبداً. لكن العمدة نكش الآن تراب السنين، إنه لا ينسى ما فعله البهي به، و إحياء قصة الثأر القديم بين الخلايلة و الطوالة مجرد حجة لطرده مجدالدين، العمدة فجأة قرر إظهار ضعفه و حقهده معاً، و مجدالدين منذور، كما كان إخوته جميعاً، لدفع ثمن خطايا البهي. ترى ماذا في الإسكندرية حتى يعشقها البهي كل هذا العشق؟ (عبدالمجيد، ۱۹۹۶م: ۱۸-۱۹).

یکی از پیام‌های برجسته در داستان‌های سه‌گانه اسکندریه وحدت جامعه و وجدان اجتماعی است که نویسنده آن را راهکاری برای حل مشکلات جهان عرب مطرح می‌کند. در این سه‌گانه، ابراهیم عبدالمجید تصویری آرمانی و درعین حال واقع‌گرایانه از جامعه اسکندریه ارائه می‌دهد که در آن، مردم با وجود تنوع فرهنگی و نژادی و دینی توانسته‌اند هویت مشترکی بر اساس اراده فردی و احساس تعلق به شهر بسازند.

در داستان طيور العنبر، پیام وحدت اجتماعی به اوج خود می‌رسد. شهروندان خارجی اسکندریه با نژادهای گوناگون به دفاع از شهر و مبارزه با نیروهای استعماری انگلیس و فرانسه و اسرائیل می‌پردازند. این اقدام نمادی از وجدان اجتماعی است که در آن تمامی اقشار جامعه، صرف‌نظر از ملیت یا دین، در برابر دشمن مشترک احساس مسئولیت می‌کنند. نویسنده با ظرافت، از طریق گفت‌وگوهایی میان شخصیت‌ها از جمله اسمهان و کاتینا، به این موضوع اشاره می‌کند:

- انطونيو يقول إن الشيوخيين الايطاليين و اليونانيين اتفقوا على التطوع من أجل مصر ضد الامبريالية.

قالت جورجيت:

- في الكنيسة أيضاً طلب البابا من الشباب القبطي التطوع.

قالت كاتينا:

- أمس في كنيسة سان سابا كان زحام فظيع. هتاف ضد انجلترا و فرنسا من كل اليونانيين (عبدالمجید، ۲۰۰۰م: ۷۷).
- عبدالمجید در داستان لاأحد ینام في الإسكندرية، با نگاهی انتقادی، حضور استعمارگران به‌ویژه نیروهای انگلیسی در مصر را به تصویر می‌کشد و این دخالت‌ها را ریشه بسیاری از مشکلات تاریخی و سیاسی جهان عرب می‌داند. این نوع بیان به‌روشنی نشان‌دهنده باس و ناامیدی شخصیت‌های داستان از شرایط سیاسی زمانه و همین‌طور پیچیدگی اوضاع جهانی در دوران جنگ جهانی دوم است.
- این نگرش انتقادی به استعمار هم مخاطب را به تأمل در گذشته تاریخی جهان عرب و چرایی مشکلات آن سوق می‌دهد و هم غیرمستقیم هشدار می‌دهد که اگر وجدان اجتماعی و اتحاد در جامعه عرب تقویت نشود، این مشکلات نه‌تنها حل نخواهند شد بلکه ممکن است در چرخه‌ای از تکرار باقی بمانند.
- هذه نتيجة أطماع الدول الأروبية، إنها حروب الطماعين.
- المشكلة أن هذه الحرب ستصل إلينا.
- لأننا منقولون إلى الإسكندرية في اليوم نفسه!؟ لا يمكن طبعاً. هذا تشاؤم لا محل له. ما علاقة الإسكندرية بحرب تجري في أوروبا؟
- بدأ الحديث و قد أخذ تابعاً غريباً على مجد الدين، لذلك أخرج المصحف الصغير من جيبه صداره، لكنه قبل أن يفتحه عاد الحديث بين الرجلين.
- الإسكندرية نفسها ستكون سبب وصول الحرب إليها يا محترم، لا تنس أن إيطاليا في ليبيا.
- هل تظن أن موسيليني يفعلها؟
- أنه أستاذ هتلر في الفكر، إذا لم يلحق به هذا العام ففي العام القادم.
- نحن على كل حال لن نبقي بالإسكندرية غير عام واحد، ثم إنني أشك في اتساع الحرب، لقد ابتلع هتلر تشيكوسلوفاكيا و قبلها النمسا، و لم يتحرك أحد. سيبتلع بولندا و لن يعارضه أحد، أوروبا كلها مرعوبة، و الاتحاد السوفيتي وقع معاهدة معه، ثم لماذا نذهب بعيداً، ليت ألمانيا أو إيطاليا أو الاثنين معاً يحتلان مصر و يخلصاننا من الإنجليز (عبدالمجید، ۱۹۹۶م: ۳۲-۳۳).
- دیگر موضوع اشاره‌شده در داستان‌های سه‌گانه‌های اسکندریه، به‌ویژه در داستان الإسكندرية في الغيمة، مناسبات اجتماعی، سیاسی، تضادهای طبقاتی و تأثیر روابط خانوادگی در روند کارهای اداری در ساختار جامعه است. یکی از نمونه‌های برجسته این تضاد داستان یارا است؛ دختری از خانواده‌ای مرفه که با انتخابی جسورانه وارد رابطه‌ای با شخصیت نادر، جوانی از طبقه پایین جامعه و از مخالفان دولت، می‌شود. این رابطه نه‌تنها پیوندی عاشقانه بلکه نمادی از تقابل و تضاد میان طبقات اجتماعی و ایدئولوژی‌های سیاسی است. یارا، که در محیطی مرفه و وفادار به نظام سیاسی رشد کرده است، با ورود به زندگی نادر و حزب دانشجویی مخالف دولت، از چارچوب خانوادگی و طبقاتی خود فراتر می‌رود. او به‌نوعی دست به اعتراض علیه ارزش‌های خانواده و مناسباتی طبقاتی می‌زند که از طریق آن‌ها قدرت و نفوذ در جامعه برای خانواده‌اش تضمین شده است. با دستگیری اعضای حزب و حتی خود یارا، نویسنده به‌روشنی نشان می‌دهد که روابط خانوادگی و نفوذ طبقات مرفه چگونه مسیر متفاوتی برای افراد ایجاد می‌کند. یارا، که به‌واسطه موقعیت خانوادگی‌اش پس از مدت کوتاهی از زندان آزاد می‌شود، با این آزادی به نمادی از تضاد و نابرابری در جامعه تبدیل می‌گردد. این تضاد در گفت‌وگوی او با برادرش فؤاد آشکارتر می‌شود، جایی که یارا به

نقد مناسبات و رانتهای خانوادگی می پردازد.

- أنا فعلت ما فعلته كاريمان لكن كاريمان الآن في السجن. رأيت اسمها من قبل في الصحف و أنا يتم الإفراج عني. كيف؟ هذا ظلم.

فوجئت أستها بهذا الحديث فهتف فؤاد أخوها صارخاً:

- زعلانة على صاحبك الشيوعية. أنت تستحقين القتل. أنت فاشلة و أصحابك فاشلون.

لم ترفع يارا رأسها إليه لحظات. وقفت في هدوء ثم أسرعرت إلى المطبخ صارخة (عبدالمجيد، ۲۰۱۳م، ۳۶۶).

ابراهيم عبدالمجيد در داستان لا أحد ينم في الإسكندرية نیز، با طرح داستان ساختگی و تخیلی مبنی بر ایجاد دادگاهی در روستای مجدالدین، به گوشه ای از ظلم های جامعه مرد سالار عرب در حق زنان اشاره می کند. درحقیقت، زنان خواستار طلاق در اینجا کنشگرانی هستند که با کنش اجتماعی خود سعی در تغییر نگاه جامعه و احقاق حقوق خویش دارند.

خضرة بنت شيخ البلد تشكو ضرب و إهانات زوجها لها. خضرة من جميلات القرية، و زوجها هو ابن عمها المرهوب الجانب، استدعت المحكمة زوجها بين دهشة أهل القرية، هذه أول مرة في حياتهم، يسمعون فيها أن امرأة شكت زوجها في المحكمة، ذلك لم يحدث قط على طول تاريخ القرية. لم يذهب الزوج. و قرر ألا تعود خضرة إلى البيت، حتى لو تنازلت عن شكواها، أعلنته المحكمة بالحضور مرة ثانية خلال أسبوع عن طريق كاتبها، و لم يمتثل. حكم القاضي بطلاق خضرة. لكن امرأة أخرى تقدمت بشكوى تطلب فيها إنصافها في ميراثها الذي يستولي عليه زوجها، فما كان من القاضي إلا أن حكم بعودة ميراثها إليها، و طلاقها معاً، لأن الزوج خائن للأمانة الشرعية (عبدالمجيد، ۱۹۹۶م: ۸۴-۸۵).

در بحث فرستنده نیز، با اینکه موضوع سه گانه های اسکندریه شهر اسکندریه است، اما در خلال رمان مطرح می کند که جوانان امروزی نیز به حرف جامعه عمل می کنند. در داستان طیور العنبر، العربی مخالف سیاست های دولت در اخراج هموطنان بیگانه از اسکندریه است، اما در پایان خودش به کارهای دولتی روی می آورد و در شهرداری مسئول عوض کردن اسم خیابان ها و کوچه ها می شود.

الإسكندرية مدينة كبيرة رغم أنه يراها دائماً عكس ذلك، و مهمة تغيير أسماء الشوارع تبدو لا تنتهي. كثير من هذه الشوارع التي يغير العربي أسماءها سمع بها تتردد في حوارات كاتينا مع أصدقائها من اليونانيين و الإيطاليين. كفافيس اسم شاعر يوناني كبير كان يعيش بالإسكندرية و مات منذ عشرين سنة. شارع هيلين هو شارع البنت الجميلة التي قامت من أجلها الحرب. لقد شاهد الفيلم المثير عن هذه الحرب و معه كاتينا ذاتها. شارع جويبتر شارع باسم إله، أصبح اسمه شارع بطرس الآن. أسماء شوارع كثيرة سمعها من قبل في أثينية كاتينا كان يتصور أن أصحابها جميعاً أحياء. اليوم فقط أدرك إنها أسماء لأبطال أموات، اليوم تأكد له موتهم إلى الأبد! لكن العربي كان كلما غير لافتة أحس بالضوء ينكسر في الشارع و يسري فيه شيء من الغبش. بل يصبح الشارع أكثر ضيقاً من ذي قبل و أقل هواء. كل يوم ينتهي العربي من العمل و هو يشعر بالاختناق. تصير شوارع المدينة كلها ضيقة باردة رغم أنه كل صباح يسمع الملاحظ يقول له و هو يسلمه اللاتفات الجديدة، هذه أسماء أهلك و بلادك، الحقيقة أنه لا يكره الأسماء الجديدة، و لا حتى يحب الأسماء القديمة، إنه فقط يحب كاتينا و لا يبدو إنه سينساها يوماً ما (عبدالمجيد، ۲۰۰۰م: ۴۲۲-۴۲۱).

باری، اسکندریه از نظر ابراهیم عبدالمجید همچون چراغی روشن بود (لا أحد ينم في الإسكندرية) که در قرن بیستم

توسط دولتمردان (الإسكندرية في الغيمة) خاموش شد. در واقع، سه‌گانه‌های اسکندریه تجربه تراژدی است که تاریخ مدرن مصر را نشان می‌دهد و نویسنده پیام‌های آن را به گوش مخاطب مصری می‌رساند، تا ضمن بیان مشکلات و مسائل جامعه سبب آگاهی و خیزش مخاطب شود.

دستاوردها

عنوان از عناصر اساسی در ساختار هر اثر ادبی به شمار می‌رود که تأثیر بسیاری در فهم و ارتباط خواننده با متن دارد. این عنصر نه‌تنها معرفی اولیه اثر به مخاطب است، بلکه تأثیر زیادی در جلب توجه و برانگیختن کنجکاوی درباره محتوای داستان دارد. نویسندگان با دقت و توجه بسیاری عنوان را انتخاب می‌کنند، به‌ویژه در آثاری که انتظار موفقیت زیاد دارند؛ چراکه این انتخاب در جذب مخاطب و موفقیت تجاری اثر نقش مهمی ایفا می‌کند. در این راستا، پژوهشگران و نظریه‌پردازان ادبی عنوان‌ها را از جنبه‌های مختلف تحلیل کرده و دریافته‌اند که هر عنوان ویژگی‌ها و معانی خاصی را در خود جای داده است. کلود دوشه، بنیان‌گذار نظریه سوسیوکرتیک، بر اهمیت درک ابعاد اجتماعی و فرهنگی در فرایند انتخاب و تولید عنوان‌ها تأکید می‌کند؛ زیرا این ابعاد ارتباط اثر با مخاطب را عمیق‌تر می‌سازند.

اسکندریه، به‌عنوان مرکز مهم فرهنگی و اقتصادی در تاریخ مصر، در این رمان نماد تحولات اجتماعی و فرهنگی است که نویسنده در حال بررسی هدفمند آن‌ها است. انتخاب این عنوان به مخاطب این پیام را می‌رساند که در جایگاه مخاطب معاصر باید به تاریخ و سرگذشت این شهر توجه کند و از آن آگاهی یابد تا بتواند درک درستی از شرایط کنونی خود به دست آورد. عبدالمجید در این اثر، از طریق بررسی تاریخ اسکندریه، در واقع پیام‌هایی اجتماعی و فرهنگی را غیرمستقیم به مخاطب منتقل می‌کند. این انتقال پیام از طریق عنوان، ساختار رمان و چگونگی روایت داستان‌ها به مخاطب این امکان را می‌دهد که به‌نوعی با تحولات اجتماعی و فرهنگی جامعه خود ارتباط برقرار کند و از تاریخ این شهر به‌عنوان درسی برای آینده بهره‌برد. این رمان، به‌واسطه عنوانش، دعوت‌نامه‌ای به تأمل در تاریخ و فرهنگ اسکندریه است و این نکته را به مخاطب یادآوری می‌کند که تاریخ عاملی تعیین‌کننده در شکل‌دهی به وضعیت اجتماعی و فرهنگی کنونی است. از سوی دیگر، با توجه به نظریه دوشه و تحلیل کارکرد عنوان در سه‌گانه‌های اسکندریه، می‌توان گفت که نویسنده آگاهانه از این ابزار برای بازنمایی مفاهیم اجتماعی و فرهنگی بهره‌برده است. انتخاب این عنوان، به‌منزله ابزاری هنری و معنایی، به‌نوعی به مخاطب این امکان را می‌دهد که فعالانه در فرایند درک متن شرکت کند و از طریق بررسی تاریخ و تحولات اسکندریه، وضعیت اجتماعی و فرهنگی امروز را تحلیل و بررسی کند و از آن درس بگیرد. بنابراین، بررسی عنوان در سه‌گانه‌های اسکندریه و تطابق آن با نظریه‌های کلود دوشه نشان می‌دهد که عنوان نه‌تنها ابزار جلب توجه است، به‌طور گسترده‌تری، ابزار معنایی و مفهومی برای انتقال پیام‌های اجتماعی و فرهنگی به مخاطب نیز هست.

در تحلیل کارکردهای عنوان‌شناسی در رمان‌های سه‌گانه اسکندریه، پیام‌های ضمنی این آثار به‌طور رمزی به نابسامانی و فقدان اتحاد در جامعه عربی اشاره دارند. نویسنده به‌روشنی بیان می‌کند که تنها از طریق اتحاد اجتماعی و کنار گذاشتن اختلافات می‌توان بر مشکلات غلبه کرد. در بخش‌هایی از اثر که به "گیرنده" پرداخته می‌شود، نویسنده به نگاه مردسالارانه جامعه عربی به زنان و ساختارهای اجتماعی در خانواده‌های مرفه اشاره می‌کند و هدف خود را بیدار کردن ذهن خفته و ناآگاه مخاطب از این مسائل می‌داند. همچنین، در بخش "فرستنده"، به فضای بسته و کنترل‌شده‌ای که در جامعه اسکندریه به‌طور

خاص و در جامعه عربی به طور عام وجود دارد پرداخته شده است. نویسندگان این واقعیت را بیان می‌کنند که جوانان به جامعه گوش می‌دهند، اما جامعه اجازه تحرک به آن‌ها نمی‌دهد.

در نهایت، انتخاب عنوان در رمان‌های سه‌گانه اسکندریه نشان‌دهنده نگرش اجتماعی و تاریخی نویسنده است. عبدالمجید در این سه‌گانه تلاش دارد تاریخ اسکندریه را از دیدگاه خودش روایت کند. به طور کلی، به نظر می‌رسد کارکرد عنوان در این داستان‌ها پیام‌محور است، زیرا اسکندریه دیگر آن چراغ روشن یا شهر آباد و جهانی نیست، بلکه به شهری تبدیل شده است که توسط رژیم‌های حاکم در قرن بیستم خاموش شده و از شرایط نابسامان رنج می‌برد. در این شرایط، نویسندگان تنها راه نجات را در دگرگونی و انقلاب می‌بینند، که به عنوان تنها گزینه برای نجات جامعه و مردم مطرح می‌شود.

پی‌نوشت

1. Georg Lukacs
2. Lucien Goldmann
3. Claude Douchet
4. Titrologie
5. Rolan Barthes
6. Fantani
7. Jacques Derrida
8. Jean Ricardou
9. Leo Hoak
10. Moalteani
11. Charles Ghrifer
12. Gerard Genette

کتاب‌نامه

- الخواجة، ميساء (٢٠١٦م). المدينة وتحولات الحرب : قراءة في رواية إبراهيم عبد المجيد «لا أحد ينام في الإسكندرية». مجلة جامعة الملك عبدالعزيز للفنون و العلوم الإنسانية، ٢٤(١)، ١٣١-١٦١. <https://doi.org/10.4197/Art.24-1.5>
- حليمي، فريد (٢٠٢٣م). علامة العنوان و آلياتها القرائية. الأكلاديمية للمدراسات الإجتماعية و الإنسانية، ١٥(١)، ٢٤٧-٢٥٤. <https://asjp.cerist.dz/en/article/213701>
- سحنين، علي (٢٠٢١م). ظاهرة العنونة في روايات واسيني الأعرج (قراءة في المنجز النقدي العربي). أطراس، ٢(٢)، ٨٣-١٠٦. <https://search.emarefa.net/detail/BIM-1553108>
- عبدالمجيد، ابراهيم (١٩٩٦م). لا أحد ينام في الإسكندرية. الطبعة الأولى، مصر: دارالشروق.
- عبدالمجيد، ابراهيم (٢٠١٣م). الاسكندرية في الغيمة. الطبعة الأولى، مصر: دارالشروق.
- عبدالمجيد، ابراهيم (٢٠١٤م). ما وراء الكتابة. مصر: الدار المصرية اللبنانية.
- عبدالمجيد، ابراهيم (٢٠٠٠م). طيور العنبر. مصر: دار الهلال.
- غنيمة، منال إبراهيم أحمد (٢٠١٦م). المكان في رواية «لا أحد ينام في الإسكندرية» لإبراهيم عبدالمجيد: دراسة وصفية تحليلية. مجلة فيلولوجي: سلسلة في الدراسات الأدبية واللغوية، جامعة عين شمس، كلية الألسن، مصر (٦٦)، ١١-٣٣. <https://doi.org/10.21608/GSAL.2016.26843>

قاسم‌زاده، سیدعلی و کریمی افشار، سعیده (۱۳۹۲ش). هویت زنانه در عناوین رمان‌های نویسندگان زن پس از انقلاب اسلامی. دوفصلنامه نقد داستان معاصر فارسی، ۱(۲)، ۹۷-۱۱۳. https://pl.journals.pnu.ac.ir/article_987.html.
ناجی مصطفی، دینا (۲۰۲۱م). الثنائيات المتقابلة في ثلاثية الإسكندرية لإبراهيم عبدالمجيد. جامعة منوفية، كلية الآداب.

- Abdolmajid, I. (1996). *No One Sleeps in Alexandria*. 1th ed., Egypt: Dar El-Shorouk. [In Arabic]
- Abdolmajid, I. (2013). *Alexandria in the Mist*. 1th ed., Egypt: Dar El-Shorouk. [In Arabic]
- Abdolmajid, I. (2014). *Beyond Writing*. Egypt: Al-Dar Al-Masriah Al-Lubnaniah. [In Arabic]
- Duchet, C. (1971). Pour une sociocritique, ou variations sur un incipit. *Littérature*, 5-14. https://www.persee.fr/doc/litt_0047-4800_1971_num_1_1_2495
- Duchet, C. (1973). La fille abandonnée et La Bête humaine, éléments de titrologie romanesque. *Littérature*, 12, 49-73. https://www.persee.fr/doc/litt_0047-4800_1973_num_12_4_1989
- Ebrahimi, R. (2022). *Etude sociocritique du roman Au revoir la-haut de Pierre Lemaitre selon la theorie de Claude Duchet*. Kelid Pajooh.
- Ebrahimi, R., Kamali Hosseinzadeh, M. J., & Jafari Kardgar, S. (2021). LaTitrologie du roman selon la théorie de Claude Duchet (Le cas d'étude : Au revoir là-haut). *Revue des Études de la Langue Française*, 13(1), 131-142. <https://doi.org/10.22108/relf.2022.131641.1179>
- Ghasemzadeh, S. A., & Karimi Afshar, S. (2013). Female identity on titles the novels of Iranian women writers (1357-1379) (1979-1991). *Fiction studies*, 2(1), 97-113. https://pl.journals.pnu.ac.ir/article_987.html?lang=en [In Persian]
- Ghoneim, M. I. (2016). The Place in Ibrahim Abdel Majid's Novel No One Sleeps in Alexandria: A Descriptive Analytic Study. *Philology : Literature and Linguistics Series*, 66, 11-33. <https://doi.org/10.21608/GSAL.2016.26843> [In Arabic]
- Halimi, F. (2023). The sign of the title and its reading mechanisms. *Academy of Social and Human Studies*, 15(01), 254-247. <https://asjp.cerist.dz/en/article/213701> [In Arabic]
- Khajeh, M. (2016). The City and the Transformations of War: A Reading of Ibrahim Abdel Majid's Novel "No One Sleeps in Alexandria". *Journal of King Abdulaziz University: Arts and Humanities*, 24(1), 131-161. <https://doi.org/10.4197/Art.24-1.5> [In Arabic]
- Sahnin, A. (2021). Beauty of title in the novels of Wasini al-Araj: study of critical literature. *Atras*, 2(02), 83-106. <https://search.emarefa.net/detail/BIM-1553108> [In Arabic]
- Naji Mustafa, D. (2021). "Mutual binaries in "The Alexandria Trilogy" by Ibrahim Abdel-Majid. Menoufia University, Faculty of Arts. [In Arabic]